

De stad is anders

Gentrification in Kopenhagen als distinctiestrategie

Elk gemeentebestuur droomt ervan: een jonge, hippe, hoogopgeleide en welvarende bevolking, een bruisend centrum en opwaardering van oude delen van de stad. Toch slagen lang niet alle steden erin om succesvol te zijn. Sommige wijken vallen in de smaak bij de nieuwe stedelijke middenklasse, andere worden verfoeid. Smaak lijkt een subjectief begrip, maar hangt duidelijk samen met afkomst en sociale omgeving. Uit een verbinding met plaats en ruimte blijkt smaak een belangrijke factor in stedelijke ontwikkeling.

WILLEM BOTERMAN

Nadat veel West-Europese steden forse delen van hun bevolking hadden zien vertrekken naar suburbane gemeenten, toonden sommige vanaf halverwege de jaren tachtig tekenen van herstel. Met name steden die er in slaagden werkgelegenheid in de dienstensector aan te trekken, zagen hun bevolkingsafname ombuigen in een lichte groei. Deze bescheiden re-urbanisatie werd breed uitgemeten in de wetenschappelijke literatuur, hoewel deze hoofdzakelijk toe te schrijven was aan de instroom van niet-Westerse migranten en hun hogere huwelijksvruchtbaarheid en weinig te maken had met de terugkeer van suburbanen.

Deze grote aandacht is verbonden met de symbolische betekenis van het opleven van bepaalde delen van de binnenstad door de vestiging van, weliswaar in omvang beperkte, maar relatief kapitaalcrachtige en hoogopgeleide groepen. De herontdekking van centraal gelegen stadswijken als woongebied voor de hogere klassen gecombineerd met hernieuwde interesse van investeerders symboliseert het opnieuw samenvallen van centraliteit en macht.

In sommige steden doorbraken buurten de negatieve spiraal van 'downgrading' en begon een marktgeleid proces van revitalisering. Dit verschijnsel, gentrification gedoopt, werd in de loop van de jaren tachtig en negentig steeds vaker zichtbaar in

oude centraal gelegen buurten met een vervallen, maar goedkoop en architectonisch interessant woonlandschap.

De terugkeer van kapitaal en bepaalde groepen is op verschillende manieren geduid. Enerzijds zijn er de structuralistische verklaringen van Neil Smith en de zijnen, die wijzen op structurele onderinvesteringen. Anderen, waaronder Chris Hamnett, wijzen op de toenemende professionalisering van de beroepsbevolking en veranderingen in de economie. Dat vereiste een herschikking van mensen en kapitaal resulterend in een oplevende interesse voor de centraal stedelijke gebieden. Weer anderen hebben de nadruk gelegd op demografische veranderingen, zoals de toename van het aantal één- en tweepersoonshuishoudens en veranderende ideeën ten aanzien van het huwelijk en kinderen.

Structuralistische veranderingen ten aanzien van kapitaalstromen en de praktische voordelen van vestiging in de binnenstad kunnen echter niet verklaren waarom sommige steden of stadsdelen wel en andere niet worden opgestoten in de vaart der volkeren. David Ley en anderen hebben gepoogd uit te leggen welke mensen graag in de stad willen wonen. Zij hebben de nadruk gelegd

Investerings vinden vooral plaats in architectonisch interessante buurten. (Foto Willem Boterman)

De binnenstad is ideaal om distinctie te plegen. (Foto Willem Boterman)

op verklaringen voor de (hernieuwde) behoefte aan stedelijk wonen. Voortbordurend op de ideeën van Gale concludeerden zij dat gentrification in fases verloopt. Dat de groepen die na elkaar binnentrekken een verschillende signatuur hebben, is in vele studies bevestigd. Waarom juist deze groepen en in deze volgorde is nog niet of nauwelijks onderzocht, evenmin als hun profiel in termen van sociaal-economische positie, levensstijl en achtergrond. Met name op de vraag naar hun motieven is geen bevredigend antwoord gevonden, al komen hun recente artikelen dicht bij wat mijns inziens de kern is van gentrification: distinctie.

Distinctie

Volgens socioloog Pierre Bourdieu is het creëren van onderscheid een fundamenteel onderdeel van het sociale handelen. Mensen beschikken volgens Bourdieu over verschillende vormen van kapitaal: sociaal kapitaal, cultureel kapitaal en economisch kapitaal. Grosso modo corresponderen grote hoeveelheden kapitaal met een hoge klassenpositie en kleine hoeveelheden kapitaal met een lage klassenpositie. In 'La Distinction' (1979) concludeert hij dat er tussen klassen grote verschillen bestaan in de manier waarop mensen zich van elkaar onderscheiden. Strategieën van distinctie verschillen niet alleen tussen klassen, maar ook tussen zogenaamde klassenfracties die ontstaan door de ver-

schillende mogelijkheden van verdeling van kapitaal over de kapitaaltypen. De drie typen kapitaal zijn deels onderling inwisselbaar en kunnen voorkomen in drie verschillende gedaantes: geïnstitutionaliseerd, vermaterialiseerd en verinnerlijkt. Voorbeelden van cultureel kapitaal zijn formele diploma's (geïnstitutionaliseerd), boeken en schilderijen (vermaterialiseerd) en de manier waarop iemand spreekt (verinnerlijkt). Bourdieu beschrijft hoe distinctie wordt gepleegd door middel van smaak en levensstijl. Smaak hangt sterk samen met klassenpositie en de verdeling van economisch en cultureel kapitaal en speelt een belangrijke rol in het afbakenen van de eigen groep. Het definiëren van 'goede smaak' is voorbehouden aan mensen met veel cultureel kapitaal. Smaak is een machtsmiddel om de eigen positie te beschermen.

Gentrification als distinctie

Bourdieu besteedt in zijn analyse van levensstijlen weinig aandacht aan de betekenis van plaats. Uit mijn onderzoek in Kopenhagen blijkt dat locatie toch een belangrijk onderdeel is van levensstijl. De keuze voor een stedelijke vestigingsplaats voor mensen en bedrijven had en heeft nog steeds een onderscheidende betekenis. Zeker in de periode waarin de stad werd afgeschilderd als een poel van verderf, armoede en ellende was het heel distinctief om zich te vestigen in een oude vervallen wijk.

Suburbaan wonen was voor de mobiliteitsexplosie van de jaren zestig en zeventig nog tamelijk exclusief het domein van de hogere en middenklassen, maar is inmiddels de nieuwe standaard voor wonen in grote delen van de Westerse wereld. De stad had, met uitzondering van een aantal hoge status wijken, afgedaan als woondomein voor hogere klassen en was het domein van 'achterblijvers': migranten en de armste arbeiders. In deze context vormde de stad en het wonen in de binnenstad ideaal 'gereedschap' voor het plegen van distinctie.

Onterecht wordt gentrification soms exclusief geassocieerd met yuppen, 'dinkies' en andere hoge inkomensgroepen die oude arbeidersbuurten binnenkomen en met hun trendy bars en rucola-smaak het karakter van de buurt van de ene op de andere dag fundamenteel veranderen. Hoewel deze groepen wellicht het meest in het oog springen en de aandacht van verscheidene media vooral naar hen uitgaat, wil ik er hier op wijzen dat gentrification een proces is waarin de rol van deze groepen niet de enige relevante is.

Gentrification is een continu legitimatieproces, waarin de status van een buurt geleidelijk verandert van declassé naar accepté als gevolg van zowel feitelijke veranderingen in de buurt als veranderende beeldvorming. Hoe dit proces verloopt en op welke wijze dit zich verhoudt tot gentrification als een strategie van distinctie was de vraag in het onderzoek dat ik in het voorjaar van 2004 heb gehouden in Vesterbro, een oude negentiende-eeuwse wijk van Kopenhagen. In dit onderzoek heb ik geprobeerd inzicht te krijgen in het proces-karakter van gentrification en de manier waarop gentrification een onderdeel is van een levensstijl, dat wil zeggen: hoe het woondomein en de locatie een onderdeel zijn van het geheel van elementen die uitdrukking geven aan iemands sociale positie.

Gentrification als proces

Uit mijn onderzoek kwam naar voren dat de eerste 'gentrifiers' vooral mensen met weinig economisch kapitaal zijn. Deze pioniers beschikken niet over een hoog inkomen, hebben hun opleiding vaak nog niet afgerond en vallen in normale statistieken niet op tussen mensen met een laag inkomen en laag opleidingsniveau. Studenten vormen

een belangrijk gedeelte van deze groep, maar ook kunstenaars en krakers, die wel een opleiding beginnen maar vaak geen officiële graad halen, maken er deel van uit.

Studenten zijn echter een heterogene groep. De ene studierichting is de andere niet wat terug te zien is in politieke houding, kleding, uitgaansgedrag, kortom in de levensstijl. Het is gebleken dat vooral studenten met een culturele invalshoek (de humaniora en sociale studies) oververtegenwoordigd zijn in de pioniersgroep. Hetzelfde kan gezegd worden van het gros van de overige pioniers. Hun ouders zijn vaak tweeverdieners met een universitaire opleiding en in hun kindertijd werd er veel gedaan aan museumbezoek, voorlezen en culturele vakanties. Ze hebben een grote kennis van muziek en andere kunstvormen en lezen relatief veel kwaliteitskranten. De pioniers beschikken nog niet over geïnstitutionaliseerd cultureel kapitaal, maar wel over grote hoeveelheden van de andere vormen.

Zij ontlenen hun status aan een levensstijl die zich kenmerkt door een sterke nadruk op immateriële zaken, zoals kennis en goede smaak. Hun strategie om zichzelf te onderscheiden ligt dan ook in het zoeken en definiëren van 'iets nieuws'. Het zijn mensen met veel cultureel kapitaal die zich kunnen veroorloven te zeggen: "Tweedehands kleding is niet sloeberig, het is cool en uniek!" Zo ook met een aftandse arbeidersbuurt. Voor hen is het niet statusverlagend om in een wijk te wonen die te boek staat als slecht en goedkoop. Zij doen juist hun voordeel met de status van zo'n wijk. "Het is juist leuk al die verschillende mensen, de zwervers zijn gezellig, zij horen er ook gewoon bij." Hiermee (her)definiëren zij de goede smaak. In een wederkerig proces van oorzaak en gevolg verschuift het profiel van de nieuwkomers samen met de status van de buurt. Het inkomensniveau van de groepen die later volgen, is steeds hoger, terwijl hun cultureel kapitaal kleiner is. De gevolgde studies zijn vaker technisch, economisch of praktisch van aard en meer algemeen geaccepteerd in duidelijke richtingen: medicijnen, rechten, bouwkunde, bedrijfseconomie. Dit is te verklaren door twee gelijktijdige en onderling verbonden processen: de veranderde status van de buurt en de stijgende prijzen. Als de wijk enigszins gelegitimeerd is en het minder 'not

done' is geworden om er te wonen, wordt het voor een steeds bredere groep trendvolgers mogelijk om er intrek te nemen. Deze groep kan het nieuwe wel herkennen en erkennen, maar niet als zodanig definiëren. Er verschijnen steeds vaker berichten in kranten en andere media over cafés, bars, restaurants, winkels en andere bedrijven in de buurt. Makelaars en andere belanghebbenden springen op deze ontwikkelingen in en beginnen actief de wijk te promoten. De prijzen van de huizen en de huren gaan omhoog en de eerste verdringingseffecten worden zichtbaar.

Gentrification als revanchisme

De prijsstijgingen zorgen er voor dat een steeds beperktere groep het zich nog kan veroorloven om in de wijk te komen wonen. Het benodigde economisch kapitaal wordt groter waardoor vooral mensen met een hoger inkomen of goede sociale contacten zich er vestigen. Voor de oorspronkelijke bewoners (arbeiders en migranten) wordt het steeds moeilijker om er te blijven. Bovendien verandert de stijl van de buurt langzamerhand: de buurtkroeg serveert geen goedkoop bier meer, de bakker verkoopt alleen nog elfgranenbrood. Hierdoor voelen de achterblijvende oude bewoners zich steeds minder op hun plek. Later beginnen ook de pioniers zich er minder thuis te voelen. "Er komen te veel yuppen en andere saaiere mensen." Op het moment dat mensen met veel economisch kapitaal in de wijk komen wonen, wordt het steeds

minder distinctief voor de pioniers om er te wonen. Vaak trekken zij verder naar andere wijken om daar een nieuw gentrificatieproces op te starten. In feite bereidt de ene groep steeds de weg voor de andere doordat de legitimiteit van de wijk steeds een stapje verder wordt gebracht door de achtereenvolgende groepen. Deze verschuiving is er een van cultureel naar economisch kapitaal. Ontegengesteld is het klassenverschil tussen de oude bewoners en de latere fase-immigranten, de yuppen het duidelijkst. In veel casestudies van gentrificatieprocessen wordt de nadruk gelegd op de botsing tussen deze groepen. De eerste-fasepioniers en de oude bewoners hebben vaak een veel gemoedelijkere verstandhouding. Dit heeft te maken met het feit dat de pioniers hun status ontlenen aan het dwepen met arbeiders en migranten en het benadrukken van hun gezelligheid en authenticiteit. Bovendien laten zij zich voorstaan op een tolerante en open houding. Voor hen zijn de oude bewoners gereedschap om zich te kunnen onderscheiden. Dat betekent echter niet dat de pioniers niet net zo goed bezig zijn met het terugveroveren van de binnenstad als domein van de hogere klassen. Het is hun machtspositie (veel kapitaal) die hen in staat stelt om oude arbeiderswijken en de bijbehorende smaakaspecten te legitimeren. Zij gebruiken het decor van de arbeiders en migranten om hun eigen bijzonderheid uit te drukken, vooral ten opzichte van de mensen met

Als de buurtkroeg geen goedkoop bier meer serveert... (Foto Willem Bootman)

een hoog inkomen en een bescheiden achtergrond.

De latere-fasebewoners gebruiken niet dezelfde distinctiestrategieën. Hun achtergrond lijkt meer op die van de oude bewoners. Hun ouders waren bijvoorbeeld vaker arbeider of middenstander. Het ontbreekt hun aan voldoende cultureel kapitaal om zich zeker te voelen van hun status in een omgeving waaraan ze zich probeerden te ontworstelen. Voor hen is de arbeider niet een leuk authentiek element, maar eerder een element dat refereert aan hun verleden en niet correspondeert met hun nieuw verworven status. Daarom is hun houding ten opzichte van migranten, arbeiders, junkies en zwervers veel vijandiger dan die van de pioniers. De 'class war' wordt pas echt manifest op het moment dat er groepen de wijk gaan bevolken die zich met man en macht proberen af te zetten tegen alle oude, lage klasse elementen. Het is dan ook in de latere fases dat de wijk fysiek sterk verandert en dat de 'typische' yuppensmaak zichtbaar wordt.

Rol van de overheid

Gentrification is een proces waar lokale overheden meestal ambivalent tegenover staan. Enerzijds betekent gentrification een fysieke en sociale opwaardering van de stad, maar het gaat onherroepelijk gepaard met toenemende segregatie en verdergaande marginalisatie van zwakke groepen. Het ligt voor de hand dat de overheid waar mogelijk probeert gentrification te faciliteren, maar de negatieve effecten ervan te verzachten. De rol van de gemeente Kopenhagen bij de gentrification van Vesterbro weerspiegelt dit. Vesterbro zou oorspronkelijk alleen fysiek worden gerenoveerd om de slechte woningen te moderniseren, maar uiteindelijk is ook het institutionele kader veranderd. De panden werden opgeknapt en de voorzieningen aangepast aan de eisen van de tijd - waardoor de huren flink stegen - en de eigendomssituatie van veel woningen veranderde van publieke woonruimte naar de privaat georganiseerde zogenaamde 'andelsboligforening'.

In dit systeem is men collectief eigenaar van een woonblok waarin men een aandeel koopt. Dit aandeel wordt doorverkocht bij vertrek voor een prijs die aan regels is gebonden. De vereniging stelt de prijs voor de aandelen vast en

bepaalt tevens de manier van toewijzing (van verkoper op koper, of via een wachtlijst van de vereniging). Bovendien zijn de verenigingen aan regelgeving van staatswege gebonden, bijvoorbeeld plafonds voor de aandeelwaarde. Dit systeem heeft een socialistische oorsprong en is bedoeld om starters, ouderen, gescheiden ouders en dergelijke van goedkope woonruimte te voorzien. In Vesterbro is ruim vijftig procent van de woningen na het stadsvernieuwingproces in deze categorie terechtgekomen. Het percentage koopwoningen (11,5) en private huurwoningen (26) bleef echter betrekkelijk laag waardoor de woningmarkt in theorie een belemmering zou moeten zijn voor snelle gentrification. Desondanks heeft er zich in Vesterbro toch een razendsnelle metamorfose voorgedaan.

Als men gentrification als een distinctiestrategie voor verschillende groepen met verschillende vormen van kapitaal beschouwt, biedt dat een verklaring voor het feit dat mensen met veel kapitaal toch in een buurt kunnen komen wonen die eigenlijk 'op slot zit'. De eerste bewoners beschikken behalve over kennis van de regelgeving ook over uitgebreide sociale netwerken die hun vrij gemakkelijk toegang verlenen tot de buurt. "Ik heb hier een huis gevonden, omdat mijn moeders vriend de voorzitter van de andelsboligforening is. Dat is de manier waarop je hier een huis krijgt."

In latere fases krijgt economisch kapitaal een steeds grotere invloed. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er vooral in latere fases meer gebruik wordt gemaakt van 'geld onder de tafel'. In de 'andelsboligforening' waar de eigenaar zijn aandeel direct mag doorverkopen aan de volgende bewoner komt deze praktijk, waarin behalve geld ook sociale contacten een rol spelen, vaker voor. Deze verenigingen werken als een selectiemechanisme voor de nieuwe bewoners. Het sterke ons-kent-ons karakter van deze verenigingen verklaart waarom in een wijk als Vesterbro de bevolking snel kan veranderen en uiteindelijk relatief homogeen wordt. Uiteraard zegt de gemeente deze ontwikkeling onwenselijk te vinden, maar uit onderzoek van Lund Hansen is gebleken dat het een bewust beleid is geweest om de bevolking van de binnenstad meer kapitaalkrachtig te maken. Desalniettemin is de gemeente ingesprongen op een ontwikkeling die

al voor de stadsvernieuwing gaande was: de ontdekking en legitimering van Vesterbro door pioniers.

Het gentrificationproces wordt aangedreven door de distinctiezucht van verschillende groepen die de binnenstad gebruiken om hun eigen positie door middel van smaak uit te drukken. Het analyseren van de levensstijl van de bewoners verschaft inzicht in de reden waarom gentrificationprocessen gefaseerd verlopen en hoe de ene groep de weg bereidt voor de volgende.

De pioniers komen weinig in botsing met oude bewoners omdat zij hen gebruiken voor hun eigen status. De yuppen zien de oude bewoners veelal als een bedreiging en hanteren een meer imperialistische distinctiestrategie die de lage klasselementen geleidelijk elimineert.

Een analyse van gentrification met behulp van Bourdieu's kapitaalconcept geeft een dynamischer en realitischer beeld van klasseverhoudingen en hun invloed op de stedelijke ruimte. Zo is ook te verklaren waarom gentrification ook in sterk gereguleerde woningmarkten voorkomt en hoe het officiële huisvestingsbeleid wordt omzeild.

Willem Boterman is stadsgeograaf en politicoloog. Hij werkt aan een promotieaanvraag bij het NWO over de relatie tussen avant-garde kunst in Amsterdam en Kopenhagen.

Literatuurselectie

Boterman, W. (2004) *Collectively being different, gentrification as a distinction strategy in Vesterbro, Copenhagen*.
 Doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam.

Bourdieu, P. (1984) *Distinction, a social critique on the judgement of taste*. London: Routledge.

Bourdieu, P. (1984) *Distinction, a social critique on the judgement of taste*. London: Routledge.

Bridge, G. (2001) Bourdieu, Rational Action and the Time-Space Strategy of Gentrification. In: *Transcriptions of the Institute of British Geographers* 26, pp. 205-216.

Ley, D. (2003) Artists, Aestheticisation and the field of gentrification. In: *Urban Studies* 40, pp. 2527-2544.

Lund Hansen, A. (2003) *Urban Space Wars in 'Wonderful' Copenhagen*. In: B. Peterson & E. Clark (eds.) *Identity dynamics and the construction of boundaries*. Stockholm: Nordic Academic Press.